

πασι τοῖς εἶδεσι τῆς ποιήσεως ἐμφιλοχωροῦσα θέλγει τὴν φαντασίαν καὶ βαθύνει τὸ συναίσθημα¹.

10. Μετὰ τῆς συγκριτικῆς τέχνης τερματίζεται ἡ συνειδητὴ συμβολικὴ, καθ' ἣν χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων καὶ παρίστανται καθ' ἑαυτὰ τὰ δύο μέρη, ἔννοια καὶ μορφή, σημασία καὶ εἰκὼν (φαινόμενον). Αἱ μὲν ἔννοιαι εἶναι ὑποκείμενον τῆς διδασκούσης ἐκφράσεως αἱ δὲ μορφαὶ τῆς περιγραφούσης καὶ ἐκείνη μὲν ἐν ποιητικῇ μορφῇ ἐκτιθεμένη εἶναι τὸ διδακτικὸν ἔπος αὕτη δὲ ἡ περιγραφικὴ ποίησις². Στενοτέραν σχέσιν τῶν δύο ἐκείνων μερῶν εὐρίσκομεν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἐπιγράμματι, ὅπερ τὸ μὲν περιγράφει πράγματι τὸ δὲ παρέχει διασάφησιν αὐτοῦ³.

β) Ἡ κλασσικὴ τέχνη⁴

1. Ὁ ὑπὸ τῆς συμβολικῆς τέχνης μάτην ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς ἐπιτυγχάνεται ὑπὸ τῆς κλασσικῆς. Ταύτης τὸ μὲν περιεχόμενον ὑπάρχει ἡ ἰδέα, τουτέστιν ἡ ἀνθρωπίνη πραγματικότης κατὰ τὴν παντελῆ αὐτῆς δύναμιν καὶ ἐλευθερίαν, τὸ δὲ εἶδος εἶναι ὡσαύτως ἡ ἀνθρωπίνη μορφή καὶ ὠραιότης. Ἡ ταυτότης περιεχομένου καὶ εἶδους ἀποτελεῖ τὴν γενικὴν ὑπόθεσιν τοῦ κλασσικοῦ ιδεώδους, ὅπερ οἱ Ἕλληνες διέγνωσαν καὶ παρέστησαν⁵. Ἐν τῇ νεανικῇ ἐκείνῃ τῆς ἀνθρωπότητος ἡλικίᾳ τὸ πνεῦμα ἀντιλαμβάνεται τῆς ἀπείρου ἰδέας, ἥτοι τῆς ἐλευθερίας, κατὰ συγκεκριμένον τρόπον· εἰκονίζει δὲ τὴν οὕτω νοουμένην ἰδέαν προσφόρως διὰ μορφῆς ἀνθρωπίνης πλὴν ὅτι δὲν λαμβάνει τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν, συνήθη καὶ τυχαίαν κατάστασιν, ἀλλὰ καθαίρει καὶ ἀνάγει αὐτὸ εἰς μορφήν ἰδεατὴν. Ἡ ἰδεατὴ τοῦ ἀνθρώπου μορφή εἶναι ἡ τελεία ἐκφρασις τῆς ἰδέας, οἷα νοεῖται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ἰδέα ἐκδηλοῦται τελείως ἐν τῷ φαι-

εἰκόνα καὶ τὴν ἔννοιαν, ἅτινα καίπερ χωριζόμενα ἔχουσιν ἀναφορὰν εἰς ἀλληλα ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τοῦ περιεχομένου. (Αὐτ. 543).

¹ Ἄριστα παραδείγματα ἐπικῆς παρομοιώσεως εὐρίσκομεν παρ' Ὀμήρου. Περὶ τῆς παρομοιώσεως ἐπιθι ἐνθ. ἄνωτ. 543—556.

² Αὐτ. 556—562.

³ Αὐτ. 561 ἐξ.

⁴ Περὶ τῆς τέχνης ταύτης διαλαμβάνει ὁ φιλόσοφος ἐκτενῶς (13, 1—120).

⁵ Τὸ ἐν τῇ Αἰσθητικῇ λεγόμενον κλασσικὸν συμπίπτει ἱστορικῶς πρὸς τὸ ἑλληνικόν· διότι — ὡς μετὰ θαυμασμοῦ λέγει ὁ Ἐγελος — τὸ κλασσικὸν κάλλος μετὰ τῆς ἀπείρου ἐκτάσεως τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς ἔλαχεν ὡς δῶρον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν· ὀφείλομεν δὲ τὸν λαὸν τοῦτον νὰ τιμῶμεν, διότι ἀνήγαγε τὴν τέχνην εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τῆς ζωηρότητος καὶ ἀκμῆς. (13, 15).

νομένῳ, τὸ νοητὸν περιεχόμενον ἐκχεῖται ὅλον εἰς τὴν αἰσθητὴν ὑπαρξιν. Ἐν ταύτῃ δὴ τῇ ὁλοσχερεῖ ταυτότητι ἰδέας καὶ μορφῆς ἐγκείται ἡ τελειότης τοῦ κάλλους.

2. Ὁ καθαρῶτατος τοῦ ἀνθρώπου τύπος εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τοῦ θεοῦ, οὐχὶ τελικὴ καὶ ὑπερτάτη (οἷα εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἐνδόμυχος ἀποκάλυψις) ἀλλὰ τις διάμεσος, καθ' ἣν ἡ τέχνη ἐξικνεῖται εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ καλοῦ καὶ καθίσταται θρησκεία¹. Ἐνῶ ἡ συμβολικὴ τέχνη ἔχει ὑποκείμενα τιμῆς καὶ λατρείας ζῶα², ἡ κλασσικὴ ἀνυψοῖ ἀντ' αὐτῶν τὸν ἀνθρώπον³ καὶ καθόλου μεταμορφοῖ τὴν φύσιν εἰς ἀνθρωπότητα· ταπεινοῖ τὴν φυσικὴν δύναμιν καὶ ὑπὲρ αὐτὴν τάττει τὴν πνευματικὴν ἀντὶ τῆς προσωποποιίας ἔχει ὡς κύριον γνώρισμα τὴν ὑποκειμενικότητα. Ἀλλὰ δὲν παύεται πάλιν ὑπολαμβάνουσα τοὺς θεοὺς ὡς φυσικὴν δύναμιν, διότι τὸν θεὸν δὲν εἰκονίζει ὡς καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσαν, ἀπόλυτον

¹ Ἡ κλασσικὴ τέχνη προέρχεται ἐκ τῆς ἐλευθερίας τοῦ διαυγοῦς πνεύματος· ὁ δὲ καλλιτέχνης παράγει ἤδη ἔργα ἐμφαίνοντα τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν τοῦ ἔμφρονος ἀνθρώπου, ὅστις γινώσκει τί θέλει καὶ δύναται ὅτι θέλει. Δὲν ἀναζητεῖ τὸ περιεχόμενον ἀλλ' εὐρίσκει αὐτὸ συντετελεσμένον καὶ ἔτοιμον ὡς πίστιν καὶ παράδοσιν. Οὕτως οἱ Ἕλληνες καλλιτέχνη ἠρῶντο τὴν ὕλην αὐτῶν ἐκ τῆς θρησκείας τοῦ λαοῦ καὶ ὁ Φειδίας ἔλαβε τὸν Δία ἐκ τοῦ Ὀμήρου. Ἐξεργαζόμενος ὅμως ὁ καλλιτέχνης τὴν παραδεδομένην ὕλην διασκευάζει καὶ τελειοῖ αὐτήν, οὕτω δὲ ἀναπτύσσει τὰς μυθολογικὰς καὶ θρησκευτικὰς παραστάσεις. (Αὐτ. 15 ἐξ.).

² Οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Ἴνδοι καὶ καθόλου οἱ Ἀνατολικοὶ ἐθεώρουν τὰ ζῶα, ἡ τοῦλάχιστον ὠρισμένα εἶδη ζώων, ὡς ἱερά καὶ ἐτίμων πιστεύοντες ὅτι ἐν αὐτοῖς ἐμφανίζεται τὸ θεῖον. (Αὐτ. 27 ἐξ.).

³ Καὶ ἡ κλασσικὴ τέχνη χρησιμοποιεῖ τὰ ζῶα οὐχὶ ὅμως εἰς λατρείαν ἀλλ' εἰς θυσίαν πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν. Τὰ θύματα γίνονται ἐστίασις πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐσθίουσι τὸ κρέας καὶ καταλείπουν τὰ ὀστά τοῖς θεοῖς. Ἐπειτα δὲ καὶ ἐκ τούτου φαίνεται ἡ πρὸς τὰ ζῶα καταφρόνησις, ὅτι τὰ ἐπιβλαβέστερα αὐτῶν καταδιώκονται καὶ φρονεύονται, ὡς ὁ λέων τῆς Νεμέας, ἡ Λερναία ὕδρα, ὁ Καλυδώνιος κάπρος καὶ ἄλλα, ἡ δὲ θήρα αὐτῶν ἀποτελεῖ ἄθλους τῶν ἠρώων. Τὸ αὐτὸ μαρτυροῦσι καὶ αἱ πολλαὶ μεταμορφώσεις, ὡς ὁ Ὀβίδιος διεξοδικῶς καὶ ἐπιχαρίτως περιγράφει· ἡ εἰς ζῶα μεταμόρφωσις ἐπακολουθεῖ ὡς τιμωρία ἀσεβείας ἢ κακουργίας, δι' ἣν ὁ ἁμαρτῶν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραμείνῃ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ ἀλλὰ πρέπει νὰ καταπέσῃ εἰς ζώωδη. (Αὐτ. 28 ἐξ.). Ὅπως εἶπειν τὰ κατὰ τὴν μορφὴν τοῦ ζώου ἔχουσιν ἐν τῇ κλασσικῇ τέχνῃ παντάπασι μεταβληθῆ, διότι ἡ μορφὴ αὕτη χρησιμοποιεῖται πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ φαύλου καὶ κακοῦ, τοῦ φυσικοῦ καὶ μὴ πραγματικοῦ. Καὶ ὅμως ἀπαντῶσι μορφαὶ ζώων καὶ πτηνῶν χρησιμεύουσαι τῇ τέχνῃ ὡς σύμβολα, σημεῖα ἢ κατηγορήματα θεῶν· οὕτως ὁ ἀετὸς εἶναι σύμβολον τοῦ Διός, ὁ ταῶς τῆς Ἥρας, ἡ περιστέρα τῆς Ἀφροδίτης, ὁ κύων τοῦ Ἄδου κ.τ.τ. (Αὐτ. 28 ἐξ. 64 ἐξ.).

καὶ ἐλευθέραν πνευματικὴν οὐσίαν¹. Καὶ ἐνταῦθα συντελεῖται κατὰ μικρὸν πρόοδος διὰ τῆς μυθολογίας φανερομένη. Ἡ μυθολογία, ὡς καὶ ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων, ἀρχεται ἀπὸ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, τῆς ἀγροίκου καὶ ἀμόρφου ὕλης, αἵτινες δυνάμεις ἀνυψοῦνται ὕστερον εἰς ἀτομικὴν πνευματικὴν οὐσίαν καὶ καθίστανται καθαρὰ μορφαί. Οὕτως ὁ ἀμορφος, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσὼν (διπλετῆς) λίθος ἐγένετο ἡ μεγάλη θεὰ τῆς Πεσσινοῦντος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ ἦσαν αἱ στοιχειώδεις καὶ ἀμορφοί, ἀτίθασσοι καὶ ἀγροιαὶ δυνάμεις τῆς φύσεως, οἷον τὸ Χάος, ὁ Τάρταρος, τὸ Ἐρεβος, ἡ Γῆ, ὁ Οὐρανός, ὁ Ἑρμῆς, ὁ Κρόνος. Ἀλλὰ τοὺς Τιτᾶνας ἐκείνους καὶ παλαιοὺς θεοὺς² διεδέξαντο οἱ νέοι, οἱ Κρονίδαι, ὧν προϊστάται ὁ Ζεὺς³, εὐεργέται καὶ προστάται τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὰς ὑπερμέτρους δηλαδή, ὑπερανθρώπους καὶ ἀγροίας δυνάμεις τῆς φύσεως ἐπηκολούθησαν αἱ γνωστικαὶ καὶ βουλευτικαὶ δυνάμεις τοῦ κόσμου, τουτέστιν ἡ συνειδητὴ βούλησις⁴. Ὅπως ἂν ἔχη, οἱ τῶν Ἑλλήνων θεοὶ δὲν εἶναι, ὡς συνήθως ὑπολαμβάνονται, ἀλληγορῖαι ἢ προσωποποιαὶ τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως δὲν σημαίνουν ἄλλο τι παρ' ὅτι αὐτοὶ εἶναι, οἷον τὸ ὕδωρ, ὁ ἀήρ, ὁ ἥλιος

¹ Ὁ θεὸς τῆς κλασσικῆς τέχνης δὲν εἶναι ὁ κύριος τῆς φύσεως, διότι δὲν ἔχει ὡς περιεχόμενον καὶ μορφήν τὴν ἀπόλυτον πνευματικότητα. Καὶ διατηρεῖ μὲν τὴν φυσικὴν δύναμιν ἀλλὰ ταύτην ἔχει ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς μερικῆς φυσικῆς δυνάμεως καὶ οὐχὶ τῆς καθολικῆς καὶ ἀπεριορίστου ἔχει τὴν περιορισμένην ἐνέργειαν τοῦ ἡλίου, τῆς θαλάσσης κ.τ.τ. (Αὐτ. 38 ἐξ.).

² Ὁ κύκλος τῶν παλαιῶν θεῶν περιλαμβάνει καὶ ἠθικὰς δυνάμεις, αἵτινες δὲν ἔχουσι πνευματικὴν ἀτομικότητα καὶ ἀνάλογον μορφήν ἀλλὰ δρῶσιν ὡς φυσικὴ ἀνάγκη. Τοιαῦται δυνάμεις εἶναι ἡ Νέμεσις, ἡ Δίκη, αἱ Ἐρινύες, αἱ Εὐμενίδες καὶ ὅσαι ἄλλαι. (Αὐτ. 49—52).

³ Σπουδαίαν θέσιν μεταβατικὴν κατέχει ὁ Προμηθεύς, ὅστις πορίσας τοῖς ἀνθρώποις τὸ πῦρ ἐγένετο εὐεργέτης. Καταλέγεται δ' ὅμως εἰς τοὺς Τιτᾶνας, διότι καίπερ δυνάμενος δὲν ἔδωκε τὴν πολιτικὴν τέχνην τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, τοὺς νόμους καὶ τὸ δίκαιον, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἠθικὴν τάξιν· ἐδίδαξε μόνον τὴν πανουργίαν πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν φυσικῶν δυσχερειῶν καὶ θεραπείαν τῶν ἀνθρωπίνων ἐνδειῶν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ Δημήτηρ ἢ ἀναδειχθεῖσα, ὡς ὁ Προμηθεύς, εὐεργέτης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καταλέγεται εἰς τοὺς νέους θεοὺς, διότι ἐδίδαξε τὴν γεωργίαν, πρὸς ἣν ἀμέσως συνάπτεται ἡ ἰδία κτήσις καὶ εἶτα ὁ γάμος, τὸ ἦθος καὶ ὁ νόμος. (Ἐνθ. ἀνωτ. 46—49).

⁴ Τὰ σημεῖα, δι' ὧν οἱ θεοὶ ἐξήγγελλον τὰ νοήματα καὶ βουλήματα αὐτῶν, ἦσαν φυσικοὶ ἦχοι, ὁ θροῦς τῶν φύλλων τῆς δρυὸς τῆς Δωδώνης καὶ τῆς δάφνης τῆς Δήλου, οἱ ἀσυνάρτητοι λόγοι τῆς ὑπὸ τῶν ἀτμῶν νεναρκωμένης Πυθίας τῶν Δελφῶν, οἱ ἀποτελοῦντες τοὺς ἀμφιβόλους καὶ σκοτεινοὺς χρησμούς. (Αὐτ. 41 ἐξ.).

καὶ τὰ τοιαῦτα ¹. Ὁ Ποσειδῶν ἐπὶ παραδείγματος δὲν εἶναι ὁ θεὸς τοῦ ὕδατος καὶ τῆς θαλάσσης ἀλλ' ἢ θάλασσα ὡς θεός, θεὸς νοητικὸς καὶ προστάτης τῆς ναυτιλίας καὶ τῆς ἐμπορίας, τῆς ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν καὶ τῆς οἰκίσεως τόπων, θεμελιωτῆς καὶ οἰκιστῆς πόλεων. Ὡσαύτως ὁ Ἄπολλων δὲν εἶναι ὁ θεὸς τοῦ ἡλίου ἀλλ' ὁ ἥλιος ὡς θεός, ὁ παρέχων τὴν γνῶσιν καὶ δίδων χρησιμούς ². Οἱ θεοὶ λοιπὸν ἀνυψοῦνται καὶ κατ' ἀκολουθίαν καθίστανται ἀπὸ στοιχειωδῶν δυνάμεων τῆς φύσεως νοεραὶ καὶ τὸν κόσμον δεσπόζουσαι δυνάμεις. Ἡ παρευδοκίμησις τῶν παλαιῶν θεῶν ὑπὸ τῶν νέων ³, ἢ μετάβασις ἀπὸ τῶν ἀτάκτων καὶ σκοτεινῶν δυνάμεων εἰς εὐτακτον καὶ λαμπρὰν πολιτείαν θεῶν, μαρτυρεῖ προόδον ἀπὸ τῆς φύσεως εἰς τὸ πνεῦμα.

³. Τὸ κλασσικὸν ἰδεῶδες ἔχει κύριον καὶ οὐσιῶδες γνώρισμα τὴν τελείαν ἐνότητα περιεχομένου καὶ μορφῆς, ἀνεπτύχθη δὲ κατὰ μικρὸν καὶ προὔποθέτει τὴν συμβολικὴν τέχνην καὶ τὰς ἀνατολικὰς παραδόσεις. Ἀμφισβήτησις ἠγέρθη καὶ ζήτημα ἀνεφύη περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ κλασσικοῦ ἰδεώδους, ἂν τοῦτο προῆλθεν ἐκ μετασκευῆς παραδεδομένων στοιχείων ἢ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν. Ἀλλὰ πιθανώτατον εἶναι ὅτι ἀμφοτέραι αὐταὶ αἰ ἀντίθετοι ἐκδοχαὶ ⁴ εἶναι ἐν μέρει ὄρθαι καὶ τὴν ἀλήθειαν παρέχει ἢ προσήκουσα σύναψις αὐτῶν ⁵. Τὴν μὲν δηλαδὴ ἀφετηρίαν παρέσχον τὰ παρα-

¹ Δὲν ἐπιτρέπεται δηλαδὴ ὁ χωρισμὸς τοῦ φυσικοῦ στοιχείου ὡς περιεχομένου καὶ τῆς προσωποποιίας ὡς μορφῆς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἔνωσις ἀμφοτέρων δὲν εἶναι ἄλλος ὁ θεὸς καὶ ἄλλο τὸ φυσικὸν στοιχεῖον, οὗ ἐκεῖνος δεσπόζει. (Αὐτ. 60 ἔξ.).

² Αὐτ. 60 ἔξ.

³ Ἡ νίκη τοῦ Διὸς καὶ ἡ πτώσις τῶν Τιτάνων παρίσταται ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ὡς «ἀπόλυτος καταστροφή». Ῥητέον δ' ὅτι οἱ παλαοὶ θεοὶ καίπερ ἠττηθέντες δὲν ἀπέβαλον κατὰ πάντα τὴν δύναμιν αὐτῶν ἀλλ' εἴτε κατὰ τὴν ἀρχέγονον εἴτε κατὰ νέαν μορφήν διατηροῦνται καὶ τιμῶνται (ἐν τοῖς μυστηρίοις καὶ τῇ τέχνῃ). Τὸ τοιοῦτο, συνᾶδον πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἐγγέλου, καλεῖται ὑπ' αὐτοῦ «θετικὴ διατήρησις τῶν ἀρνητικῶς τεθειμένων στιγμῶν. (Αὐτ. 54 ἔξ. 56 ἔξ.).

⁴ Ἀμφοτέραι αἰ ἀπόψεις ἔτυχον συνηγόντων. Ὁ Creuzer ἐπειράθη νὰ ἀνεύρη ἐν τῷ Ὀμήρῳ ἀρχαῖα μυστήρια καὶ πάσας τὰς πηγὰς, αἵτινες εἰς τὴν Ἑλλάδα συνέρρευσαν, πελασγικὰς, θρακικὰς, σαμοθρακικὰς, φρυγικὰς, φοινικικὰς, Ἰνδικὰς, αἰγυπτιακὰς, ὀρφικὰς, πλὴν τῶν μυθίων ἐγχωρίων καὶ τοπικῶν στοιχείων. (Ἐνθ. ἄνωτ. 68).

⁵ Τὸ τοιοῦτο γίνεται ἤδη παρ' Ἡροδότῳ, ὅστις ἐνθεν μὲν λέγει (2, 53) ὅτι ὁ Ὀμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἐποίησαν τὴν θεογονίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔδωσαν τοῖς θεοῖς τὰς ἐπωνυμίας, ἐνθεν δὲ διηγείται (2, 50) ὅτι σχεδὸν πάντων τῶν θεῶν τὰ ὀνόματα ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ Αἰγύπτου.

δοθέντα καὶ θύραθεν εἰσαχθέντα στοιχεῖα ἀλλὰ τό τε κύριον περιεχόμενον καὶ τὴν γνησίαν μορφήν τῶν θεῶν προσεπόρισαν οἱ Ἕλληνες ποιηταὶ ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτῶν καὶ οὕτως ἐγένοντο ὄντως οἱ δημιουργοὶ τῆς μυθολογίας, ἦν ἐν τῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ θαυμάζομεν¹.

4. Τοὺς θεοὺς χαρακτηρίζει πνευματικὴ καὶ οὐσιώδης ἀτομικότης, ἣτις εἶναι μὲν ξένη τῆς ἀνάγκης καὶ ἐνοχλήσεως τῶν πεπερασμένων πραγμάτων ἀσφαλῆς δὲ ἡρεμεῖ ἐπὶ τῆς ἰδίας καθολικότητος², ἐπὶ αἰδίου δηλονότι βάσεως. Οὕτως ἐμφανίζονται ἐκεῖνοι ὡς ἀνώλεθροι δυνάμεις, ὧν τὸ ἀδιατάρακτον κράτος ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀμεταβλησίας καὶ καθαρότητος. Ἐκαστος θεὸς ὡς θεία καὶ ἐπομένως καθολικὴ ἀτομικότης εἶναι καθωρισμένος χαρακτήρ καὶ αἰωρεῖται ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ τῆς ἀπλῆς καθολικότητος καὶ τῆς ἀφηρημένης μερικότητος. Τοῦτο δὲ προσποιεῖ εἰς τὸ γνήσιον ἰδεῶδες τῆς κλασσικῆς τέχνης τὴν ἀπειρον ἀσφάλειαν καὶ ἡρεμίαν, τὴν ἀμέριμον μακαριότητα καὶ ἀδικώλυτον ἐλευθερίαν. Ὁ καθ' ἑαυτὸν ὠρισμένος θεῖος χαρακτήρ ὡς κάλλος τῆς κλασσικῆς τέχνης εἶναι οὐχὶ μόνον πνευματικὸς ἀλλὰ καὶ σωματικὸς (ἐξωτερικὸς), μορφήν προσπίπτουσα εἰς τὸν ὀφθαλμὸν καὶ εἰς τὸ πνεῦμα. Ἄλλ' ἢ τε ἐξωτερικὴ καὶ ἢ πνευματικὴ μορφή ὀφείλει νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένη οἰουδήποτε τυχαίου διορισμοῦ, πάσης φυσικῆς ἐξαρτήσεως καὶ νοσηρότητος· πρέπει νὰ εἶναι ἀπολελυμένη πάσης περιοδικότητος, πάσης περὶ τὰ αἰσθητὰ ἀσχολίας³. Αἱ θεῖαι μορφαὶ ἔχουσι τὴν ἔκφρασιν τοῦ ὑψηλοῦ, τοῦ ἐκπρεπῶς περικαλλοῦς ὕψους. Αἰωνία σεμνότης καὶ ἀναλλοίωτος ἡρεμία ἐπανθεῖ ἐπὶ τοῦ μετώπου τῶν θεῶν καὶ διαχεῖται εἰς τὴν ὅλην αὐτῶν μορφήν. Ἄλλ' ἐν τῇ ὠραιότητι αὐτῶν οἱ θεοὶ φαίνονται ἐξηρημένοι ὑπὲρ τὴν ἰδίαν σωματικότητα καὶ οὕτω προκύπτει ἀντίθεσις τις καὶ διάστασις μεταξὺ τοῦ μακαρίου ὕψους καὶ τοῦ κάλλους, ὧν ἐκεῖνο μὲν εἶναι ἐσωτερικὸν καὶ πνευματικὸν τοῦτο δὲ ἐξωτερικὸν καὶ σωματικόν. Τὸ πνεῦμα δηλαδὴ φαίνεται ὅλως ἐκχεόμενον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν καὶ ὅμως συγχρόνως βεβυθισμένον μόνον εἰς ἑαυτό· εἶναι ὡσεὶ ὁ ἀθάνατος θεὸς βαδίζει ἐν μέσῳ θνητῶν ἀνθρώπων⁴.

¹ Αὐτ. 66 ἐξ.

² Οἱ θεοὶ δὲν εἶναι ψιλὰ ἀφαιρέσεις πνευματικῶν γενικοτήτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν καθολικὰ ἰδεῶδη, ἀλλ' ἄτομα ἔχοντα ὠρισμένην ὑπαρξιν καὶ χαρακτῆρα, ἔτι δὲ περιορισμένον κύκλον ἐνεργείας. (Αὐτ. 73 ἐξ.).

³ Ἡ συγκεκριμένη ἀτομικότης τῶν θεῶν ἐμφαίνει εὐγένειαν καὶ ὕψος πνεύματος, ὅπερ καίπερ ἐκχεόμενον εἰς τὴν σωματικὴν καὶ αἰσθητὴν μορφήν μαρτυρεῖ ἀπουσίαν πάσης ἐνδεΐας καὶ ἀνάγκης τοῦ πεπερασμένου. (Αὐτ. 75).

⁴ Ἡ μορφή καὶ τὰ μέλη, καίπερ ὄντα περικαλλῆ καὶ τέλεια προσπίπτου-

5. Ἐκ τοῦ κυριωτάτου χαρακτῆρος τοῦ ὑψηλοῦ συγκεκριμένου μετὰ τοῦ κάλλους ἐκπηγάζουσιν ἴδια γνωρίσματα, ἅτινα εἰς μόνην τὴν κλασσικὴν τέχνην ἀνήκουσιν, ἦτοι α) ἄμεμπτος ἐξωτερικὴ ὄψις, τέλειον σῶμα ὡς ἔκφρασις ἀκωλύτου δυνάμεως καὶ ἐλευθερίας¹· β) μακαρία εἰρήνη, ἀμέριμνος θεία φαιδρότης, ὑπερορῶσα τὴν φθορὰν καὶ παροδικότητα, τὸν θάνατον καὶ τὸν τάφον, οὐδὲν δὲ κοινὸν ἔχουσα πρὸς τὴν εὐαρέστησιν καὶ χαρὰν, πρὸς τὸ μειδίαμα τῆς αὐταρκείας καὶ τὴν τέρψιν τῆς εὐεστοῦς²· γ) ἀπουσία βαθέος συναισθήματος, ἣτις ἔλλειψις παρέχει τοῖς θεοῖς τὴν ἔμφασιν ἀδιαφορίας καὶ ψυχρότητος³ χωρὶς τοῦ νὰ ἀποκλείῃ τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ὑπὲρ αὐτοὺς αἰωρεῖται τι ὑψηλότερον, ἢ ἀνάγκη καὶ ἡ μοῖρα ἡ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους καταναγκάζουσα ὅθεν προέρχεται δ) πνοὴ καὶ ἄρωμα ἀθυμίας, ἣτις ἐν ταῖς μορφαῖς τῶν θεῶν ὑπεμφαίνεται παρὰ τὸ τέλειον καὶ μέχρι ἐρασμιότητος καὶ γλυκύτητος ἐξικνούμενον κάλλος⁴.

6. Ὡς ἐποπτευομένη καὶ ὠρισμένη καὶ ὡς μερικὴ ἀτομικότης παρισταμένη ἡ θεία φύσις διακρίνεται ἀναγκαίως εἰς πλῆθος μορφῶν, εἰς τοὺς ἐπὶ μέρους θεοὺς, ὧν ἕκαστος εἶναι πρὸς τοὺς ἄλλους ἄτομον. Οὐσιῶδες ἄρα γνώρισμα τῆς κλασσικῆς τέχνης εἶναι ἡ πολυθεία, ἡ ὑπαρξις πολλῶν θεῶν, ὧν ἕκαστος ἔχει μὲν ὠρισμένον χαρακτῆρα καὶ πρόκειται ὡς μερικότης ἀλλὰ πάλιν ὑπάρχει ὡς περιληπτικὴ ὁλότης καὶ περιέχει ἐν ἑαυτῷ ἰδιότητας τῶν ἄλλων θεῶν⁵. Παρὰ τὰς ἐπὶ μέρους δια-

σιν ὡς περιττὴ προσθήκη. Καὶ ὅμως ἡ ὅλη μορφή εἶναι ζῶσα καὶ ἔμψυχος, ἡ αὐτὴ πρὸς τὸ πνεῦμα· σῶμα καὶ πνεῦμα ἀποτελοῦσιν ἐν καθαρὸν ὄλον, δὲν χωρίζονται οὐδέ διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὸ ἐσωτερικόν. (Αὐτ. 76 ἐξ.).

¹ Ἀπὸ τοῦ προσώπου λείπει οἷονδὴποτε γνώρισμα ἀδυναμίας καὶ σχετικότητος, οἷαδὴποτε κηλὶς αὐθαιρέτου μερικότητος· ἡ δὲ τοιαύτη ἀκηλίδωτος ἐξωτερικὴ μορφή συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ πνευματικὴν. (Αὐτ. 76).

² Οἱ θεοὶ παρίστανται ὡς ἐλεύθεροι ἀπὸ αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων, ὡς ἀνεξάρτητοι ἀπὸ ὠρισμένων σκοπῶν· εἶναι ἠθροισμένοι εἰς ἑαυτοὺς μακρὰν πάσης συγκρούσεως καὶ πάσης ἀναφορᾶς πρὸς τὰ πεπερασμένα. Ἡ τοιαύτη αὐστηρὰ ἡρεμία, οὐχὶ ψυχρὰ καὶ νεκρὰ ἀλλὰ σύννους καὶ σταθερά, εἶναι ἡ ὑπερτάτη καὶ προσφορωτάτη μορφή, καθ' ἣν ἀπεικονίζονται οἱ θεοὶ τῆς κλασσικῆς τέχνης. (Αὐτ. 79).

³ Ἡ ἐλευθέρη καθολικότης τῶν θεῶν προσπίπτει συνήθως εἰς τοὺς νεωτέρους ὡς ψυχρότης. Καὶ ὅμως οἱ ἑλληνικοὶ θεοὶ καθ' ἑαυτοὺς θεωρούμενοι ἔχουσι θερμότητα καὶ ζωὴν.

⁴ Αὐτ. 70 ἐξ.

⁵ Ἐνεκα τοῦ τρόπου τούτου τῆς ἀτομικότητος ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ συστηματικῶς διηρθρωμένον ὄλον. (Αὐτ. 80 ἐξ.).

φορὰς οἱ θεοὶ εἶναι πρὸς ἀλλήλους ὅμοιοι. Οὕτως ὁ Ζεὺς ἔχει μὲν τὸ κράτος καὶ τὴν ἀρχὴν θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἀλλὰ δὲν αἴρει τὴν αὐτοτέλειαν τῶν λοιπῶν θεῶν· εἶναι μὲν ὁ ὑπέρτατος θεὸς ἀλλὰ δὲν ἀφανίζει διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τὴν δύναμιν τῶν ἄλλων θεῶν¹. Διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων οἱ θεοὶ κατὰ τὰς ἰδίας τύχας, τὰς περιπετείας καὶ τὰς πράξεις; αἵτινες προκύπτουσιν ἐκ τῆς συμβολικῆς παραδόσεως ἢ τῶν τοπικῶν σχέσεων ἢ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν πρὸς οἴκους τινὰς καὶ λαοὺς².

7. Ἡ καταστροφή τῶν περικαλλῶν τῆς κλασσικῆς τέχνης θεῶν κατέστη ἀφ' ἑαυτῆς ἀναγκαία³, διότι ἡ συνείδησις δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀρκεσθῆ εἰς ἐκείνους καὶ μὴ εὐρίσκουσα ἐπαρκεῖς ἐστράφη ἀπὸ τούτων εἰς ἑαυτήν. Δὲν εὐρίσκειν ἐπαρκεῖς, διότι δὲν ὑπῆρχεν εἰς τοὺς θεοὺς τὸ ἀπειρον γνωστικὸν βάθος, τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ ἔκφρασις τῆς ἀπείρου καὶ ἀληθινῆς ὑποκειμενικότητος. Ὅπερ δὲ μάλιστα κατέβαλε τοὺς πάλαι θεοὺς, ἦτο ἡ ἀνθρωπομορφία αὐτῶν, ἣτις δὲν ἦτο καὶ αὐτὴ πραγματικὴ ἀλλὰ μόνον φαινομένη. Οἱ θεοὶ δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων διετηροῦντο διὰ τῆς παραστάσεως καὶ ὑπῆρχον μόνον ὡς λίθος καὶ χαλκός, οὐχὶ ὡς σὰρξ καὶ αἷμα ἢ ὡς πραγματικὸν πνεῦμα⁴· εἶχον τὴν θέσιν αὐτῶν μόνον ἐν τῇ παραστάσει καὶ τῇ φαντασίᾳ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ οὔτε ἐν τῇ πραγματικότητι τῆς ζωῆς ἠδύναντο νὰ παραμείνωσιν οὔτε εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πεπερασμένου πνεύματος νὰ ἐπαρκέσωσιν⁵.

¹ Ἐνθ. ἄνωτ.

² Τούτων πάντων διεξοδικὴν ἀνάπτυξιν ἐπιθι ἐνθ. ἄνωτ. σ. 85—99.

³ Αὐτ. 102—113.

⁴ Ἡ ἀνθρωπομορφία τῶν ἑλληνικῶν θεῶν δὲν ἔχει τὴν πραγματικὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν, τὴν σωματικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν. Τὴν τοιαύτην πραγματικότητα τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ πνεύματος εἰσήγαγεν ὁ χριστιανισμὸς ἀποφύνας τὸν θεὸν ζῶν καὶ ἐνέργειαν. (Αὐτ. 104).

⁵ Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις σφοδρὰ ἠκούσθη ἡ μεμνημοιρία ἐπὶ τῇ ἀπώλειᾳ τῆς κλασσικῆς τέχνης καὶ θερμὸς ὑπὸ ποιητῶν ἐξεδηλώθη ὁ πόθος πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἥρωας τῆς Ἑλλάδος· καὶ ἡ θλίψις αὕτη ἐξεφράσθη ἀντίθετος πρὸς τὸν χριστιανισμὸν, ὅστις ἐπηνέθη μὲν διὰ τὴν ὑπερτέραν ἀλήθειαν ἀλλ' ἐκακίσθη διὰ τὴν κατάρριψιν τῆς ἐγκρίτου ἀρχαιότητος. Ὁ Schiller ἐν τοῖς «Θεοῖς τῆς Ἑλλάδος» (Götter Griechenlands) ἐκδηλοῖ τὸν ζωηρὸν πόθον πρὸς τὴν τέχνην καθόλου καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὴν κλασσικὴν τέχνην τῶν Ἑλλήνων, πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τὴν περὶ κόσμου θεωρίαν αὐτῶν. Ἐπαινεῖ τὴν ἑλληνικὴν ἐκδοχὴν, καθ' ἣν ἡ φύσις ὅλη εἶναι ἔμψυχος καὶ πλήρης θεῶν, τοῦναντίον δὲ μέμφεται τὸν χριστιανισμὸν ὡς συμβουλεύοντα τὴν ἀπάρησιν τοῦ κόσμου. Παραπλήσια ποιεῖ καὶ ὁ Goethe ἐν τῇ «Κορινθίᾳ μνηστῆ» (Braut von Korinth). Ἄλλ' ἡ μομφὴ εἶναι ἄδικος, διότι ἡ τοιαύτη ἀπάρησις

8. Ὁ χωρισμὸς τῆς μορφῆς ἀπὸ τῆς σημασίας αὐτῆς ἐγένετο αἰτία τῆς διαλύσεως τῆς κλασσικῆς τέχνης. Καὶ εἰς τὴν συμβολικὴν τέχνην συνέβη βεβαίως παρεμφερῆς χωρισμὸς ἀλλ' ἢ σχέσις τῶν δύο μερῶν ἐν ἑκατέρῳ τέχνῃ εἶναι διάφορος. Ἐν μὲν τῇ συμβολικῇ σημασία καὶ μορφῇ (ἐννοία καὶ εἰκὼν, πνεῦμα καὶ σῶμα, ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν) εἶναι ξένα καὶ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων ἄνευ ἐχθρικῆς ἀντιθέσεως ἐν τῇ κλασσικῇ δ' ὅμως τέχνῃ εἶναι ἀμφοτέρωτα συνημμένα εἰς τελείαν ἐνότητα, ὃ δὲ χωρισμὸς μαρτυρεῖ ὅτι δὲν εἶναι πλέον συμβιβαστά, ὅτι ἀπὸ τῆς εἰρηνικῆς διαλλαγῆς μετέπεσον εἰς διαφωνίαν καὶ ἐχθραν¹. Ἡ τέχνη ἢ ἀναλαμβάνουσα τὴν μορφὴν ταύτην τῆς ἀποτόμου ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ πεπερασμένου ὑποκειμένου καὶ τοῦ διεφθαρμένου ἐξωτερικοῦ εἶναι ἢ σάτυρα, ἣτις οὔτε εἰς τὴν ἐπικὴν οὔτε εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν δύναται νὰ καταλεχθῇ ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς μεταβατικὴ μορφή τοῦ κλασσικοῦ ἰδεώδους². Ὅποτε δὲ ἡ σάτυρα ἐξαγγέλλει τὴν διάλυσιν τοῦ ἰδεώδους, εὐλογον εἶναι νὰ ζητήσωμεν τὴν καταγωγὴν αὐτῆς οὐχὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι, τῇ χώρᾳ τοῦ κάλλους. Πατρὶς τῆς σατύρας εἶναι ἢ Ῥώμη, ἔνθα οὐδεμίαν εὐρίσκομεν ὠραίαν, ἐλευθέραν καὶ μεγάλην τέχνην³. Ἐπεχωρίαζον ἐκεῖ κωμικὰ ἔργα, (ἄσματα σκωπτικά (fascennii) καὶ τὸ Ἀτελλανὸν δράμα (Atellana))⁴, τὸ διδακτικὸν ποίημα καὶ μάλιστα ἢ σάτυρα⁵.

9. Ἡ τέχνη δὲν παραμένει ἐν τῇ διαστάσει τῆς ἐσωτερικῆς δια-

κατάγεται οὐχὶ ἐκ τοῦ κυρίως χριστιανισμοῦ ἀλλ' ἐκ τῶν μοναχῶν. Ὡσαύτως εἶναι πλημμελής ἢ περιώνυμος ῥῆσις τοῦ Schiller «ἐπειδὴ οἱ θεοὶ ἦσαν εἰσέτι ἀνθρωπινώτεροι, ἦσαν οἱ ἄνθρωποι θειότεροι» διότι ὁ θεὸς τῶν χριστιανῶν εἶναι πολὺ ἀνθρωπινώτερος ἢ οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων, ὅποτε ἐκεῖνος μὲν ἦτο πραγματικὸς ἄνθρωπος οὗτοι δὲ μόνον φανταστικά ὄντα. (Αὐτ. 105 ἐξ).

¹ Αὐτ. 113 ἐξ.

² Ἡ ἀδιάλυτος ἀντίθεσις, ἐν ἣ εὐρίσκονται μετ' ἰσχυρᾶς δυσαρμοσίας ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικόν, ποιεῖ τὴν οἰκείαν σχέσιν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Εὐγενῆς διάνοια καὶ ἐνάρετος καρδιά μὴ δυναμένη νὰ πραγματώσῃ τοὺς σκοποὺς ἐν τῷ κόσμῳ τῆς κακίας καὶ μωρίας στρέφεται πρὸς τὸ περιβάλλον μετὰ περιπαθοῦς ἀγανακτικῆς ἢ λεπτῆς ἀστειότητος καὶ ψυχρᾶς πικρίας· ὀργίζεται ἢ περισκώπτει τὸν κόσμον τὸν ἀντιτιθέμενον ἄντικρυς πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀλήθειαν. (Αὐτ. 115).

³ Γλυπτικὴν καὶ ζωγραφικὴν καὶ ποίησιν οἱ Ῥωμαῖοι ἔλαβον ἐκ τῆς Ἑλλάδος.

⁴ Αἱ ἀνεπτυγμέναι κωμωδίαι, καὶ αὐταὶ αἱ τοῦ Πλαύτου καὶ τοῦ Τερεντίου, παρελήφθησαν ἐκ τῶν Ἑλλήνων.

⁵ Τὴν σάτυραν ἀνέπτυξαν ἐπὶ τὸ τεχνικώτερον ὁ Ὀράτιος, ὁ Πέρσιος καὶ ὁ Ἰουβενάλιος, ὕστερον δὲ τέλος καὶ ὁ Ἑλλήν Σύρος Λουκιανός. (Αὐτ. 117 ἐξ.).

θέσεως καὶ τοῦ ἑξωτερικοῦ ἀντικειμένου. Τὸ καθ' ἑαυτὸ ἀπόλυτον καὶ ἐλεύθερον ὑποκείμενον δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀρνητικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πεπερασμένην καὶ ἀναλήθη πραγματικότητα ἀλλ' ἀπαιτεῖ διαλλαγὴν ἰσχυροτέραν τῆς ὑπὸ τοῦ κλασσικοῦ ἰδεώδους παρεχομένης. Πρὸς τὴν τοιαύτην συνδιαλλαγὴν ἀντιστοιχεῖ ἡ ῥωμαντικὴ τέχνη ¹.

ψ) Ἡ ῥωμαντικὴ τέχνη

1. Ἐν τῇ τελειώσει καὶ κορυφώσει τῆς κλασσικῆς τέχνης τὸ περιεχόμενον διήκει διὰ τῆς μορφῆς, τὸ πνεῦμα διέρχεται ὅλως διὰ τοῦ ἑξωτερικοῦ αὐτοῦ φαινομένου, ποιεῖ τὴν φύσιν ἰδεατὴν. Οὕτως ἡ κλασσικὴ τέχνη ἐγένετο ἡ λογικὴ ἔκφρασις τοῦ ἰδεώδους, ἡ συντέλεις τοῦ κράτους τῆς ὠραιότητος· ὠραιότερον δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἀλλ' ἡ νέα περὶ τοῦ κόσμου θεωρία, ἣν κατ' ἀνάγκην συνεπήγαγεν ὁ ἐπιφανὴς χριστιανισμός, ἀπῆτει νέαν τῆς τέχνης διαμόρφωσιν. Κατ' ἐκείνην τὸ πνεῦμα ἀνυψοῦται εἰς ἑαυτὸ καὶ ἀνευρίσκει τὸν οἰκεῖον σκοπὸν ἀποπληρούμενον οὐχὶ ἐκτὸς ἑαυτοῦ οὐδ' ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἐκδηλώσει, ἀλλὰ μόνον ἐν ἑαυτῷ, ἐν τῷ ἰδίῳ βάθει. Ἡ τοιαύτη ἀπὸ τῆς ἑξωτερικῆς καὶ αἰσθητῆς ὑπάρξεως ἀποστροφή τοῦ πνεύματος καὶ ἐπάνοδος εἰς ἑαυτό, δι' ἧς ἤδη ἀπολαύει τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ οὐσίας καὶ ἐλευθερίας, θέλει νὰ παρασταθῇ, ἡ δὲ πρόσφορος παράστασις τῆς νέας τοῦ πνεύματος ῥοπῆς ἀποτελεῖ τὴν ῥωμαντικὴν τέχνην ². Ἐν τῇ βαθμίδι ταύτῃ τῆς τέχνης τὸ πνεῦμα γινώσκει ὅτι ὁ ἀληθὴς αὐτοῦ προορισμὸς εἶναι οὐχὶ νὰ βυθισθῇ εἰς τὴν σωματικὴν φύσιν ἀλλὰ τοῦναντίον νὰ ἐπιστραφῇ εἰς τὸ ἐνδόμυχον αὐτοῦ βάθος ³. Εὐλόγον ἄρα ὅτι ἡ τέχνη νῦν στοχάζεται οὐχὶ τοῦ ἑξωτερικοῦ (ὅπερ εἶναι τι δευτερεῦον), ἀλλὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ πνευματικοῦ κάλλους. Ἀληθὲς περιεχόμενον ἔχει τὸ ἀπόλυτον ἐσωτερικὸν βάθος, μορφὴν δὲ τὸ πνευματικὸν ὑποκείμενον τὸ κατανοοῦν τὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἐλευθερίαν αὐτοῦ ⁴.

¹ Ἡ κλασσικὴ τέχνη ἦτο ἀρμονία ἐσωτερικοῦ καὶ ἑξωτερικοῦ, πνεύματος καὶ φύσεως, ἀνθρώπου καὶ κόσμου. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα προελθὸν καθ' ὑπερβολὴν ἔτεινε νὰ ὑπερβάλῃ τὴν φύσιν (ὑλὴν) καὶ ἐν τῇ ἀναγκαίᾳ αὐτοῦ προόδῳ εἰς τὴν ἀπόλυτον ἰδεολογίαν ἔμελλε νὰ ἀφανίσῃ τὸ κάλλος τὸ ἑλληνικόν. Οἱ θεοὶ τῆς Ἑλλάδος, ὧν τὸ φωτεινὸν καὶ ἀκτινοβόλον ὄραμα ἐπλήρου νοσταλγίας τὴν ψυχὴν τοῦ Schiller καὶ τοῦ Göthe, δὲν ὑπάρχουσι πλέον. Μετὰ τῶν θεῶν ἐκείνων συμπαρέρχεται καὶ ἡ κλασσικὴ τέχνη καὶ ἤδη νέα ἐπιφαίνεται, ἡ ῥωμαντικὴ.

² Αὐτ. 120—136.

³ Τὸ πνεῦμα ἤδη θέτει τὴν ἔξω πραγματικότητα ὡς ὑπαρξιν ἡκίστα ἀνάλογον καὶ σύμφωνον πρὸς ἑαυτό.

⁴ Αὐτ. 120—122.

2. Ἡ εἰς ἑαυτὸ τροπὴ τοῦ πνεύματος αἶρει πάντα τὰ καθ' ἕνα-στον καὶ πάντα περιορισμὸν τῆς πνευματικῆς ὑπάρξεως, διαλύει τοὺς μερικοὺς θεοὺς εἰς καθαρὰν καὶ ἄπειρον ταυτότητα. Ἀπὸ τοῦ Πανθέου ἀποβάλλονται πάντες οἱ θεοὶ καὶ ἡ φλόξ τῆς ὑποκειμενικότητος ἔχει καταστρέψει αὐτούς· ἀντὶ τῆς πλαστικῆς πολυθείας ἡ τέχνη νῦν γινώσκει ἓνα μόνον θεόν, ἓν πνεῦμα, μίαν ἀπόλυτον αὐτοτέλειαν, ἣτις ὡς ἡ ἀπόλυτος γνῶσις καὶ βούλησις ἑαυτῆς διαμένει ἐλευθέρᾳ ἐνότητι μεθ' ἑαυτῆς¹. Ὁ θεὸς οὗτος δὲν εἶναι ἀπλοῦν διὰ τῆς φαντασίας δημιουργηθὲν ἰδεῶδες ἀλλὰ πνευματικὸν καὶ ἀπόλυτον ὑποκείμενον, ὅπερ ἔρχεται εἰς τὴν πεπερασμένην καὶ ἐξωτερικὴν ὑπαρξιν καὶ ὅμως ἐν ταύτῃ γινώσκει ἑαυτὸ ὡς θεῖον ὑποκείμενον²· ἐπιφαίνεται ὡς πραγματικὸν ὑποκείμενον, ἐν ἀνθρωπίνῃ δηλονότι μορφῇ, ὡς ἄνθρωπος, πλὴν ὅτι οὗτος δὲν εἶναι ὁ συνήθης ἄνθρωπος ὁ ἔχων πεπερασμένα πάθη καὶ σκοποὺς ἢ ἀπλῶς ὁ συνειδὼς τὸν θεὸν ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἑαυτὸν γινώσκων θεός, οὗ ἡ γέννησις καὶ ὁ βίος, τὰ πάθη καὶ ὁ θάνατος ἀποκαλύπτουσιν εἰς τὴν πεπερασμένην συνείδησιν τί εἶναι καθ' ἀλήθειαν τὸ αἶδιον καὶ ἄπειρον³. Ἡ δὲ πρὸς τὸν θεὸν διαλλαγὴ καὶ ἐνότητι προσποιεῖ τὴν θρησκευτικὴν εἰρήνην καὶ ἀγάπην, ἀνυφοῖ τὸ πνεῦμα ὑπὲρ τὸ πεπερασμένον καὶ ἀπαλλάττει τοῦ φόβου τοῦ θανάτου ὡς μεγίστου δῆθεν κακοῦ⁴.

3. Ἡ ῥωμαντικὴ τέχνη εἰκονίζουσα τὸ ἀπόλυτον ὑποκείμενον ὡς

¹ Αὐτ. 123.

² Ἐνταῦθα πρόκειται μεγάλη διαφορὰ τῆς ῥωμαντικῆς ἀπὸ τῆς κλασσικῆς τέχνης. Διότι ἀπὸ τῆς πλαστικῆς μορφῆς τῶν θεῶν λείπει ἡ κίνησις καὶ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος. Ἡ δὲ τοιαύτη ἔλλειψις φαίνεται ἐν ταῖς γλυπτικαῖς ἐκείνων μορφαῖς, αἵτινες στεροῦνται τῆς ἐκφράσεως τῆς ψυχῆς, τοῦ φωτὸς τῶν ὀφθαλμῶν. Βεβαίως οἱ θεοὶ εἰκονίζονται ὑπέρτεροι τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς τύχης τῶν ἐμπειρικῶν προσώπων, ἀλλὰ στεροῦνται ὅμως τῆς ἐνεργείας τοῦ καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχοντος ὑποκειμένου τοῦ γινώσκοντος καὶ βουλευομένου. (Αὐτ. 124 ἐξ.).

³ Τοιοῦτο περιεχόμενον ἀπεικονίζει ἡ ῥωμαντικὴ τέχνη διὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστοῦ, τῆς μητρὸς καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἔτι δὲ καὶ πάντων ἐν οἷς ἐνεργεῖ τὸ ἅγιον πνεῦμα καὶ ἐνυπάρχει ἡ θεότης. (Αὐτ. 125 ἐξ.).

⁴ Ὁ θάνατος ἐν τῇ ῥωμαντικῇ τέχνῃ εἶναι νέκρωσις τῆς φυσικῆς ψυχῆς καὶ πεπερασμένης ὑποκειμενικότητος, ἄρσις τῆς μηδαμινότητος καὶ ἀπελευθέρωσις τοῦ πνεύματος. Τοῦναντίον δ' ἐν τῇ κλασσικῇ τέχνῃ παρίσταται ὡς ἀπλῆ ἄρνησις καὶ διάλυσις τῆς ἀμέσου πραγματικότητος. Ὑπὸ τῶν πάλαι Ἑλλήνων ὁ θάνατος ἐθεωρεῖτο μισητὸς καὶ ἡ ἐν αἵθρῃ διαμονὴ ἀπεχθής. Ὁ Ἀχιλλεὺς μακαριζόμενος ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύς, ὅτι ἄρχει τῶν νεκρῶν, ἀποκρίνεται (Ὀδυσ. λ. 489) ὅτι προτιμᾷ νὰ θητεύῃ παρὰ πένητι ἐν τῷ βίῳ ἢ νὰ ἄρξη συμπτάντων τῶν νεκρῶν ἐν Ἄιδου. (Αὐτ. 126 ἐξ.).

τὴν ὄλην ἀλήθειαν ἔχει κύριον περιεχόμενον τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος μετὰ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, τὴν ἀποπλήρωσιν τῆς καρδίας, τὴν διαλλαγὴν τοῦ θεοῦ μετὰ τοῦ κόσμου καὶ μεθ' ἑαυτοῦ· οὕτω δὲ παρέχει μάλιστα καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸ ἰδεῶδες, διότι κύριον τοῦ ἰδεῶδους γνώρισμα εἶναι ἡ αὐτοτέλεια καὶ μακαριότης, ἡ ἐλευθερία καὶ γαλήνη. Ἐν τῷ ἰδεῶδες τῆς ῥωμαντικῆς τέχνης λαμβάνει ἄλλην μορφήν διάφορον τῆς κλασσικῆς. Τὸ μὲν κλασσικὸν ἰδεῶδες εἶναι συντετελεσμένον καὶ αὐτοτέλές, εἶναι ἀπληρτισμένον ἄτομον, ὑπάρχει ἐν ἑαυτῷ καὶ μόνον ἐν ἑαυτῷ, οὐδὲν δ' ἔχει κοινὸν πρὸς τὸ ἐμπειρικὸν καὶ τυχαῖον¹. Τοῦναντίον δὲ τὸ ἄπειρον ὑποκείμενον, τὸ ἀπόλυτον τῆς ῥωμαντικῆς τέχνης ἔχει ἐξωτερικὴν ἐκδήλωσιν οὐχὶ καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλλα· ὁ θεὸς αὐτὸς συγκαταβαίνει εἰς τὴν πεπερασμένην καὶ ἐν χρόνῳ ὑπαρξιν, ἵνα διαλύσῃ τὴν ἄκραν ἀντίθεσιν τὴν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἀπολύτου ἐγκειμένην. Ἐνταῦθα τὸ ἄπειρον ὑποκείμενον δὲν εἶναι μονῆρες ἐν ἑαυτῷ οὐδὲ παρεμφερές πρὸς τὸν θεὸν τῶν Ἑλλήνων, ὅστις ὅλως τέλειος ἐν ἑαυτῷ ζῆ καθ' ἑαυτὸν μακάριος, ἀλλ' ἐξέροχεται ἑαυτοῦ καὶ μεταβαίνει εἰς σχέσιν πρὸς ἄλλα, ἐν ἧ ὁμοῦς σχέσει ἐπανευρίσκει ἑαυτὸ καὶ μένει παρ' ἑαυτῷ ἐνιαῖον. Τοῦτο δὴ τὸ ἐνιαῖον τοῦ ἀπείρου ἐν τῷ ἐτέρῳ αὐτοῦ εἶναι τὸ κυρίως ὡραῖον περιεχόμενον τῆς ῥωμαντικῆς τέχνης, τὸ ἰδεῶδες αὐτῆς, ὅπερ ὡς μορφήν καὶ ἐκδήλωσιν ἔχει τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον καὶ τὴν ὑποκειμενικότητα, τὴν καρδίαν καὶ τὸ συναίσθημα².

4. Τὸ περιεχόμενον τῆς ῥωμαντικῆς τέχνης εἶναι μικρότερον τοῦ τῆς κλασσικῆς, διότι ἀποκλείει τὴν φύσιν³ καὶ περιορίζεται εἰς τὸ βάθος τοῦ πνεύματος, εἰς τὸ συναίσθημα καὶ τὴν καρδίαν, ἥτις ἐπιδιώκει τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς ἀληθείας καὶ ἐπιζητεῖ νὰ γεννήσῃ καὶ διατηρήσῃ τὸ θεῖον ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, σκοπὸν δὲ προτίθεται οὐχί τι συναφές πρὸς τὸν κόσμον ἀλλὰ τοῦναντίον τὸν ἐσωτερικὸν ἀγῶνα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν συνδιαλλαγὴν μετὰ τοῦ θεοῦ. Ἐκ τοῦ ἀγῶνος ἐκπηγάξει ἴδιός τις ἥρωισμός, ὁ ἥρωισμός τῆς ὑποταγῆς πάντων, ὁ καθορίζων πάντα καὶ τείνων νὰ ῥυθμίσῃ τὰ παροδικά, νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ ἐπιβάλλῃ τὰς αἰωνίας

¹ Οἱ αἰῖδιοι θεοὶ ἔχουσι μὲν μορφὰς ἀνθρωπίνας, δὲν ἀνήκουσι δ' ὁμοῦς εἰς τὴν θνητὴν φύσιν ἀλλ' εἶναι ὑπέροχοι αὐτῆς.

² Αὐτ. 137—141.

³ Ἡ θάλασσα, τὰ ὄρη καὶ αἱ κοιλάδες, οἱ ποταμοὶ καὶ οἱ ῥυακες καὶ τὰ τοιαῦτα δὲν ἔχουσι πλέον ἀξίαν πρὸς ἀπεικόνισιν τοῦ ἀπολύτου. Τὰ πράγματα τῆς φύσεως δὲν εἶναι ἤδη μορφαὶ καὶ ἐνέργειαι καὶ χαρακτηρῆς τῆς θεότητος. Πάντα δὲ τὰ μεγάλα ζητήματα τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου διελύθησαν διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ θεοῦ ἐν τῷ πνεύματι καὶ δὴ ἐν τῷ ἀπολύτῳ. (Αὐτ. 130).

ἀξίας εἰς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον. Καθ' ὅσον δὲ τὸ ἀπόλυτον τοῦτο περιεχόμενον συγκλείεται ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατ' ἀκολουθίαν πᾶσα ἐνέργεια μετατίθεται εἰς τὰ ἐνδόμυχα τοῦ ἀνθρώπου, ὁ κύκλος τοῦ περιεχομένου τῆς τέχνης εὐρύνεται πάλιν ἐπ' ἄπειρον καὶ διανοίγεται εἰς ἀπεριόριστον ποικιλίαν. Ἡ ῥωμαντικὴ τέχνη περιλαμβάνει δύο κόσμους, ἕνθεν μὲν τὸ κράτος τοῦ πνεύματος τὸ καθ' ἑαυτὸ τέλειον, ἕνθεν δὲ τὸ κράτος τῆς ἐκδηλώσεως (τοῦ ἔξω κόσμου), τὸ ἀπολυθὲν ἀπὸ τοῦ πνεύματος, τὸ ὑπάρχον ὡς ἐμπειρικὴ πραγματικότητα, πρὸς ἣν ἡ ψυχὴ ἀφροντιστεῖ καὶ ἀδιαφορεῖ. Ἐνῶ δ' ἐν τῇ κλασσικῇ τέχνῃ τὸ πνεῦμα ἐκράτει τοῦ ἐμπειρικοῦ φαινομένου καὶ διῆκε δι' αὐτοῦ, ἐν τῇ ῥωμαντικῇ τὸ πνευματικὸν καὶ ἐσωτερικὸν ἔχει ἀδιαφόρως πρὸς τὸ σωματικὸν καὶ ἔξωτερικόν, διότι ὁ ἄμεσος κόσμος δὲν συνάδει πρὸς τὴν μακαριότητα τῆς ψυχῆς. Τὸ ἔξωτερικὸν φαινόμενον δὲν δύναται πλέον νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἐσωτερικὸν βάθος, καὶ ἂν δ' ἔχῃ τοιοῦτον προορισμόν, ἀρκεῖται μόνον εἰς τὸ νὰ δείξῃ ὅτι δὲν εἶναι ἱκανὸν καὶ ἐπανάγει εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὸ συναίσθημα ὡς τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες στοιχεῖον¹. Ἐπειδὴ δ' ἐνταῦθα κρατεῖ ἡ καθολικότης καὶ ἡ βαθύτης τοῦ συναισθήματος, ὁ θεμελιώδης τόνος τῆς ῥωμαντικῆς τέχνης εἶναι **μ ο υ σ ι κ ὸ ς** καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς ὠρισμένον περιεχόμενον τῆς παραστάσεως **λ υ ρ ι κ ὸ ς**².

δ. Τὰ ἀντικείμενα τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος τέχνης διαιροῦνται εἰς τρεῖς κύκλους· ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιλαμβάνει τὰ ὑποκείμενα τῆς πίστεως ὁ δὲ δεύτερος τὰς ἀρετὰς καὶ τοὺς σκοποὺς τῶν ἱπποτῶν ὁ δὲ τρίτος τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν τῶν προσώπων. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ ῥωμαντικοῦ κόσμου εἶναι αὐτοτελεῖς καὶ ἐλεύθεροι, αὐτόνομοι καὶ ἰδιότυποι, τοιοῦτοι δὲ ὄντες διάγουσι τὸν βίον ἀκολουθῶν τῇ χαρακτῆρι αὐτῶν κατὰ τρόπον περιπετειώδη καὶ ῥιποκίνδυνον.

Ὁ «θρησκευτικὸς κύκλος» τῆς ῥωμαντικῆς τέχνης περιλαμβάνει πρῶτον τὴν ἱστορίαν τῆς λυτρώσεως καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ, ἔπειτα δὲ τὴν ἁγίαν οἰκογένειαν καὶ τοὺς μαθητὰς καὶ τέλος τὴν χριστιανικὴν κοινότητα. Προϋπόθεσιν δ' ἔχει ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος τέχνη τὴν συνείδησιν ὅτι αὐτὸς ὁ θεὸς εἶναι ἄνθρωπος, ὅτι ἐγένετο μερικὸν καὶ ὠρισμένον ὑποκείμενον, ἐν ᾧ ἡ τοῦ πνεύματος πρὸς ἑαυτὸ συνδιαλλαγὴ

¹ Αὐτ. 130—134.

² Οὐσιῶδες γνῶρισμα τῆς ῥωμαντικῆς τέχνης εἶναι ὁ λυρικὸς τόνος, ὅστις καὶ αὐτὰ τὰ ἔργα τῆς εἰκαστικῆς τέχνης περιπνέει ὡς πνοὴ καὶ ἄρωμα τῆς καρδίας, διότι πνεῦμα καὶ καρδία ἐνταῦθα ἀποτείνονται δι' ἐκάστης μορφῆς αὐτῶν πρὸς πνεῦμα καὶ καρδίαν. (Αὐτ. 134).

δὲν παρέμεινεν ὡς σκοπὸς ὑπάρχουσα μόνον δυνάμει ἀλλ' ἐπραγματώθη καὶ συνετελέσθη. Τὸ μερικὸν τοῦτο πρόσωπον καθίσταται ὑποκείμενον προσοχῆς καὶ σπουδῆς, ἵνα ἐν αὐτῷ ἕκαστος ἐποπτεύῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν θεὸν διαλλαγὴν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μετὰ τοῦ θεοῦ ἐνότης ὡς πνευματικὴ διαλλαγή ἀντιθέτων μερῶν δὲν εἶναι ἀπλῶς ἄμεσος ἐνότης, ἐπιναγκες ὅπως ἡ πορεία τοῦ πνεύματος τελῆται ἐν τῷ μερικῷ τούτῳ ὑποκειμένῳ ὡς ἱστορία αὐτοῦ. Ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος συντελουμένη ἐν ἑκάστῳ δεικνύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποδύεται τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν αὐτοῦ μερικότητα, ἤτοι πάσχει καὶ ἀποθνήσκει, καὶ πάλιν διὰ τοῦ πόνου τοῦ θανάτου ἐξέρχεται ἐκ τοῦ θανάτου, ἀνίσταται, καθὰ καὶ ὁ δοξασιεὺς θεός, ὡς τὸ πραγματικὸν πνεῦμα¹.

6. Ἡ ἱστορία τοῦ ἐνανθρωπήσαντος θεοῦ εἶναι ἡ κυριωτάτη ὑπόθεσις τῆς θρησκευτικῆς ῥωμαντικῆς τέχνης. Ἀλλὰ πρὸς τὸ θέμα τοῦτο ἡ τέχνη, θεωρουμένη καθαρῶς ὡς τέχνη, καθίσταται περιττή· διότι τὴν ἀλήθειαν τοῦ πράγματος παρέχει οὐχὶ ἡ τέχνη διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰκονισμοῦ ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ βεβαιότης, τὸ συναίσθημα καὶ ἡ πίστις². Ὅπερ ἐνταῦθα προέχει ὡς σπουδαιότατον εἶναι ἡ ἀλήθεια, τὸ δὲ κάλλος τῶν φαινομένων καὶ ἡ ἀπεικόνισις εἶναι τι πάρεργον καὶ ἐπουσιῶδες· διότι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἄνευ τῆς τέχνης. Ἀφ' ἑτέρου δ' ὅμως ἡ τέχνη ἀποβαίνει χρήσιμος καὶ ἀναγκαῖα, καθ' ὅσον ἐμφανίζει τὸ ἀπόλυτον καὶ θεῖον ἐν μερικῇ καὶ πραγματικῇ μορφῇ, ὡς ἀνθρώπινον ὑποκείμενον, τοιουτοτρόπως δὲ τὴν παροδικὴν ἐμφάνειαν τοῦ θεοῦ ἐπαναλαμβάνει καὶ ποιεῖ μίαν αἰεὶ ἀνανεουμένην συνέχειαν. Ἐφ' ὅσον δὲ εἰκονίζει τὸν θεὸν ὡς μερικὸν ὑποκείμενον, ὡς ὀρισμένον ἄνθρωπον, συμπεριλαμβάνει εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τυχαῖα καὶ διακριτικὰ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ πεπερασμένης ὑπάρξεως στοιχεῖα, ὧν εἶναι ἀπηλλαγμένον τὸ κάλλος τοῦ κλασσικοῦ ἰδεώδους. Ὁ τύπος τοῦ κλασσικοῦ ἰδεώδους δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ· διότι τοῦτο πλὴν τῆς σεμνότητος καὶ γαλήνης

¹ Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶναι δυνάμει, τ. ἔ. κατὰ τὴν ἐννοίαν καὶ οὐσίαν αὐτοῦ, ἀληθινὸν καὶ θεῖον πνεῦμα· ἕκαστον ἐπὶ μέρους ὑποκείμενον ὡς ἄνθρωπος ἔχει ἔργον καὶ προορισμὸν νὰ τελειωθῇ καὶ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ θεοῦ. Ἐκαστος δηλαδὴ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀγάγῃ εἰς ἐνέργειαν τὴν ἐννοίαν αὐτοῦ τὴν ἐνυπάρχουσαν κατ' ἀρχὰς μόνον δυνάμει, τουτέστι νὰ θέσῃ ὡς σκοπὸν καὶ κατορθώσῃ τὴν μετὰ τοῦ θεοῦ ἐνωσιν. (Αὐτ. 142 ἔξ.).

² Ἡ τέχνη ἦτο ἀπαραίτητος εἰς πραγμάτων τοῦ κλασσικοῦ ἰδεώδους οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ ῥωμαντικοῦ· διότι οὐδαμῶς βεβαιοὶ οὐδὲ κυροὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ λυτρωτοῦ ἀλλὰ μόνον ἀναπαριστᾷ.

πρέπει νὰ ἔχη ἔνθεν μὲν τὴν βαθύτητα καὶ καθολικὴν πνευματικότητα ἔνθεν δὲ ὑποκειμενικὴν προσωπικότητα καὶ μερικότητα, ἅπερ ὁμως ἀμφοτέρω ἀντίκεινται πρὸς τὴν μακαριότητα τὴν ἐμφαινομένην ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ. Πρὸς δ' ἔτι ἡ τροπὴ τοῦ βίου ἐκείνου, τὰ πάθη τὰ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, τὰ μαρτύρια τοῦ θανάτου, ἡ θυσία τῆς αἰσθητῆς καὶ ὑποκειμενικῆς μερικότητος χάριν τῆς ἀνυψώσεως τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν οὐρανόν, πάντα ταῦτα ἀρίστανται πορρωτάτω ἀπὸ τοῦ κλασσικοῦ πλαστικοῦ ἰδεώδους ¹.

7. Τὸ ἰδεῶδες τῆς τέχνης ταύτης παρέχει ἡ ἀγάπη, ἣτις εἶναι ὅλως πνευματικὴ ὠραιότης καὶ ἐκφράζεται μόνον ἐν τῷ βάθει καὶ ὡς τὸ βάθος τῆς καρδίας ². Τοιαύτη ἀγάπη εἶναι ἐνταῦθα ἡ ἀγάπη τῆς Μαρίας, ἡ μητρικὴ δηλονότι ἀγάπη, προσφυστάτη ὑπόθεσις τῆς θρησκευτικῆς ῥωμαντικῆς τέχνης. Δευτερεύουσαν δὲ θέσιν κατέχει ἡ ἀγάπη τῶν μαθητῶν, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν φίλων τῶν ἀκολουθούντων αὐτῷ ³.

8. Τελευταῖον τῆς ῥωμαντικῆς τέχνης ὑποκείμενον εἶναι ἡ πίστις τῆς κοινότητος ἀπαιτούσα, ἵνα ἕκαστος ἀρθῇ ὑπὲρ τὸ πεπερασμένον καὶ διαλλαγῇ πρὸς τὸν θεόν. Ἡ ἀνύψωσις αὕτη ἐκφαίνεται πρῶτον μὲν ὡς ἐπανάληψις τῆς ἱστορίας τῶν παθῶν, ὡς μαρτύριον, δεύτερον δὲ ὡς ἐπιστροφή τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ ἔσω, ἐσωτερικὴ διαλλαγή γινομένη διὰ τῆς μετανοίας ⁴, τρίτον δὲ ὡς ἀποκάλυψις τῆς δυνάμεως καὶ παρουσία τοῦ θεοῦ εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον τελουμένη διὰ τῆς

¹ Ὁ Χριστὸς μαστιγούμενος, ἀκάνθινον στέφανον περιτιθέμενος, πυρφωρᾶν χλαμύδα περιβαλλόμενος, εἰς τὸν σταυρὸν ἀναβιβαζόμενος, εἰς τὰς βασάνους μαρτυρικοῦ θανάτου ὑποβαλλόμενος δὲν δύναται νὰ παρασταθῇ διὰ τῶν μορφῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κάλλους· ἐν ταῖς τοιαύταις καταστάσεσι τὴν ὑπεριτάτην θέσιν κατέχει ἡ ἀγιότης, ἡ βαθύτης τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἡ ἀπειρία τοῦ πόνου, ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ θεία γαλήνη. Προστεθῆτω ὅτι οἱ χλευασταὶ ἐκείνου καὶ σταυρωταὶ εὐλόγως παρίστανται ἐνδομύχως κακοί, ἡ δὲ παράστασις τῆς ἐσωτερικῆς κακίας καὶ ἔχθρας πρὸς τὸν θεὸν συνεπάγεται πρὸς τὰ ἔξω δυσμορφίαν καὶ σκληρότητα, βαρβαρότητα καὶ μανίαν, αἵτινες μορφαὶ ἀντίκεινται πρὸς τὸ κλασσικὸν κάλλος. (Αὐτ. 143—149).

² Τοιοῦτο βάθος εἶναι τὸ πνευματικὸν κάλλος, τὸ συναίσθημα διαλλαγῆς καὶ ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεόν, τὸ πνεῦμα, τὴν ἀλήθειαν· εἶναι παντελῆς λήθη, τελεία ἀπάρνησις τοῦ ἐγώ, ὅπερ ἐν τῇ λήθῃ γίνεται ἐν μετ' ἐκείνου εἰς δ βυθίζεται.

³ Αὐτ. 149—154.

⁴ Εἰς τὰ ἄριστα ὑποκείμενα τοῦ εἶδους τούτου καταλέγεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, ἡ περικαλλὴς ἁμαρτωλός, ἧς ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ μετάνοια εἶναι ὡσαύτως θελκτικῆ. (Αὐτ. 162 ἔξ.).

μεταβολῆς τῆς συνήθους πορείας τῆς φύσεως, διὰ τῶν θαυμάτων¹.

9. Εἰς θεραπείαν τῆς πίστεως ἀπαιτεῖται ὁ «ἥρωισμὸς τῆς ὑποταγῆς» καὶ τοῦτον ἐμφαίνει ὁ ἱπποτισμὸς, ὅστις ὑποτάττει ἑαυτὸν καὶ τὸν κόσμον εἰς τὴν πίστιν. Ἡ τοιαύτη δὲ ὑποταγὴ εἶναι ἡ ἀνύψωσις τῆς ἀξίας τοῦ προσώπου, ἡ συναίσθησις τῆς ὑπεροχῆς. Τοὺς ἱππώτας χαρακτηρίζουσι πλὴν τῆς κοινῆς τῆ κλασσικῆ ἀρχαιότητι ἀνδρείας τρία συναισθήματα, ἡ τιμὴ καὶ ὁ ἔρωσ καὶ ἡ πίστις, δι' ὧν ἡ θρησκευτικὴ βαθύτης προχωρεῖ εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ κόσμου². Ἡ τιμὴ³ προέρχεται ἐκ τῆς δοξασίας, ἣν τὸ πρόσωπον ἔχει περὶ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἰδίου κύρους· εἶναι ἡ ἀξία, ἣν προσνέμει ἑαυτῷ καὶ προσέτι ἀπαιτεῖ παρὰ τῶν ἄλλων νὰ ἀναγνωρίσωσιν. Ὁ ἱππότης εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῆς τιμῆς, προσμετρεῖ πάντα πρὸς τὴν φιλοτιμίαν καὶ δύναται διὰ μικρολόγον ἀφορμὴν καὶ ἀσήμαντον αἰτίαν νὰ περιέλθῃ εἰς ἔριδας καὶ ἀγῶνας· ἀγωνίζεται οὐχὶ ὑπὲρ πραγματικῆς ἀξίας, ἠθικῶν ιδιοτήτων καὶ ἀρετῶν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ προσώπου ὡς τοιούτου⁴. Ὁ δὲ ῥωμαντικὸς ἔρωσ⁵ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τιμὴν ἔχει οὐσιῶδες γνώρισμα τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ ὑποκειμένου εἰς ἕτερον πρόσωπον διαφόρου φύλου καὶ ἐκπηγάζει οὐχὶ ἐκ διαλογισμοῦ ἀλλ' ἐκ τοῦ συναισθήματος⁶· ἀποθεοῖ τὴν ἐρωμένην καὶ ἀνυψοῖ αὐτὴν εἰς ὑποκείμενον λατρείας, ὡς εἰκονίζει ἐν τοῖς ἄσμασιν αὐτοῦ ὁ Πετράρχης καὶ ἐν τῷ μεγάλῳ ποιήματι «Βεατρίκη» ὁ Δάντης⁷. Οὕτω γεννᾶται εἰδὸς τι λατρείας τῆς γυναικός, ἣτις καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἐγγέλου «κενὴ καὶ ἐρήμερος θρησκεία τῶν καρδιῶν».

¹ Συγκινητικὰ φαινόμενα ὑπὲρ φύσιν γεγόμενα, δι' ὧν ἡ τοῦ θεοῦ ἀποκάλυψις διαγινώσκειται, ἀποτελοῦσι τὸ περιεχόμενον πολλῶν θρησκευτικῶν διηγημάτων (συναξαρίων). (Αὐτ. 154—164).

² Ἐνταῦθα ἡ ῥωμαντικὴ τέχνη ἴσταται κατὰ τὸ περιεχόμενον ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ τῶν σταθερῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων καὶ τῆς ποικίλης μερικότητος τῶν πεπερασμένων καὶ κοσμικῶν πραγμάτων. Ἐκ δὲ τῶν ἐπὶ μέρους τεχνῶν προσφορωτάτη πρὸς ἐξεργασίαν τῆς προκειμένης ὕλης εἶναι ἡ ποίησις. (Αὐτ. 168).

³ Αὐτ. 172—178. πβλ. καὶ 167.

⁴ Αὐτ. 176 ἐξ..

⁵ Αὐτ. 178—186.

⁶ Ὁ ῥωμαντικὸς ἔρωσ ἐκπορεύεται ἐκ τῶν μυχιῶν τῆς καρδίας καὶ ἐκ τοῦ βάθους τοῦ συναισθήματος, ἐνῶ ἐν τῇ κλασσικῇ τέχνῃ ἐμφανίζεται ὡς γάμος ἢ μόνον ὡς κατ' αἰσθησιν ἀπόλαυσις. (Αὐτ. 179 ἐξ.).

⁷ Καὶ ὁ Βοκκάκιος ἐν μέρει ἀπεικονίζει τὸν ἔρωτα ὡς σφοδρὸν πάθος. Ὡσαύτως καὶ ἡ γερμανικὴ ἐρωτωδία προβάλλει τὸν ἔρωτα πλήρη συναισθηματικότητος καὶ τρυφερότητος. (Αὐτ. 181).

Ἐπειδὴ οἱ σκοποὶ τοῦ ἔρωτος ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ἐπιτυγχάνονται ἄνευ συγκρούσεων, διότι ἐν τῷ βίῳ ὑπάρχουσι παντοῖαι περιστάσεις δυνάμεναι νὰ παραβλάψωσι τὸ πάθος τοῦ ἔρωτος¹. Τρίτον ἰσχυρὸν συναίσθημα ἐν τῇ ῥωμαντικῇ τέχνῃ εἶναι ἡ πίστις², πίστις οὐχὶ περὶ τὴν φιλίαν καὶ τὸν ἔρωτα ἀλλὰ περὶ τὴν ὑπηρεσίαν ἀνωτέρου καὶ κυρίου. Ἡ πίστις αὕτη καὶ ἀφοσίωσις ἀποτελεῖ σπουδαίαν ἀρχὴν τοῦ ἱπποτισμοῦ, διότι χρησιμεύει ὡς ἀφορμὴ τῆς τάξεως καὶ συνοχῆς τῆς κοινωνίας κατὰ τὴν ἀρχέγονον αὐτῆς σύστασιν.

10. Τὴν διάλυσιν τοῦ ἱπποτικοῦ θεσμοῦ διεδέξατο ἡ προσωπικὴ αὐτονομία καὶ ἐλευθερία, πηγὴ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τυχῶν τοῦ ἀνθρώπου³. Ἀλλ' ἡ αὐτονομία εἶναι τὸ κατ' ἀρχὰς τυπικὴ, διότι εὐρίσκει καὶ δοκιμάζει τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ⁴. Ἡ σχέσις τοῦ προσώπου καὶ τοῦ κόσμου δὲν εἶναι νῦν, ὡς ἐν τῇ κλασσικῇ τέχνῃ, ἐσωτερικὴ καὶ ἀναγκαία ἀλλ' ἐξωτερικὴ καὶ τυχαία· ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς ἀναφορὰν πρὸς τὸν κόσμον καὶ λαμβάνει πείραν αὐτοῦ κατὰ τρόπον περιπετειώδη⁵· ὁρμᾷ εἰς παράβολα καὶ ὑποκίνδυνα ἔργα, ἅτινα ἐνεκα τῶν ὑπερβολῶν καὶ ἀτοπιῶν παρέχουσι τὴν ἔμφρασιν μυθώδους μωρίας καὶ παράφρονος μυθιστορίας⁶. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ τέχνη τῆς περιόδου ταύτης διακρινομένη, ὡς εἶδομεν, κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀπὸ τῆς κλασσικῆς, ὅτι τὴν ἰδέαν δὲν ἐπιζητεῖ νὰ πραγματώσῃ καὶ βεβαιώσῃ ἀλλ' ἀπλῶς νὰ ἀναπαραστήσῃ.

¹ Ὁ ἔρως συγκρούεται πρῶτιστα καὶ συνηθέστατα πρὸς τὸ καθῆκον τῆς τιμῆς, ἔπειτα δὲ πρὸς οὐσιώδεις δυνάμεις, οἷαι εἶναι ἡ φιλοπατρία, αἱ πρὸς τὴν οἰκογένειαν ὑποχρεώσεις καὶ ἄλλα, τέλος δὲ πρὸς ἐξωτερικὰς περιστάσεις καὶ κωλύματα, ὅσα παρεμβάλλει τῆς ζωῆς ἢ πεζότης (ἀτυχήματα, προκαταλήψεις, ἰδιοτροπίαι ἄλλων κ.λ.π. (Αὐτ. 182 ἔξ.).

² Αὐτ. 186—190.

³ Ἐνταῦθα ἔχει τὴν ῥίζαν αὐτοῦ ὁ χαρακτῆρ, περὶ οὗ μακρὸν καὶ ἀξιόλογον ποιεῖται ὁ φιλόσοφος λόγον (195—207).

⁴ Διὸ καὶ τὴν τρίτην βαθμίδα τῆς ῥωμαντικῆς τέχνης καλεῖ ὁ Ἐγγελοσ «τυπικὴν αὐτονομίαν τῶν ἀτομικῶν ἰδιοτήτων». (Ἰδ. ἄνωτ. 191—228).

⁵ Ὁ ῥωμαντικὸς ἄνθρωπος δὲν ζητεῖ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἐν τόπῳ ὑπάρχουσαν μορφήν. Οὕτω καὶ οἱ σταυροφόροι δὲν ἀναζητοῦσι τὴν αἰδίων ζωὴν ἀλλ' ἐπιδιώκουσι τὴν κατάκτησιν τοῦ ἁγίου τάφου. Καὶ ὅμως ὁ χριστιανισμὸς πρέπει νὰ ζητῇ τὴν σωτηρίαν ἐν τῷ πνεύματι, ἐν τῷ ἀναστάντι Χριστῷ, καὶ οὐχὶ ἐν τῷ τάφῳ αὐτοῦ οὐδ' ἐν τῷ αἰσθητῷ τόπῳ τῆς προσκαίρου ἐκεῖνου διαμονῆς. Ἀλλ' ὁ θρησκευτικὸς πόθος τοῦ μέσου αἰῶνος ἔτεινε μόνον εἰς τὸν τόπον τῶν παθῶν καὶ τὸν πανάγιον τάφον. (Αὐτ. 210).

⁶ Τὸν περιπετειώδη κόσμον τοῦ ἱπποτισμοῦ παρέστησαν ἐπὶ τὸ κομικώτερον οἱ ποιηταὶ Ἀρτιόστος καὶ Θεοβάντες. (Αὐτ. 213 ἔξ.).

11. Ἡ ῥωμαντικὴ τέχνη ἐμφανίζει βεβαίως τὸ καλὸν οὐχὶ δ' ὅμως τὸ αἰσθητὸν τὸ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀναχθὲν εἰς ἀνέφικτον τελειότητα ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν καλόν. Ὅπως ὁ νεώτερος ἄνθρωπος τείνει εἰς τὸ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα καὶ νὰ ἀνυψωθῆ εἰς τὴν καθαρὰν ἰδέαν, οὕτω καὶ ἡ οἰκεία τέχνη ἀγαπᾷ νὰ παρορᾷ τὴν μορφήν καὶ νὰ ἀπεικονίζῃ τὸ ἀπειρον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς¹. Ὁ καλλιτέχνης παριστᾷ πλὴν τῶν θρησκευτικῶν ἐννοιῶν τὸν ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου βίον, τὰ λεπτότατα καὶ εὐγενέστατα συναισθήματα, τὴν τιμὴν καὶ τὸν ἔρωτα καὶ τὴν πίστιν. Εἰσδυόμενος δὲ βαθύτερον εἰς τὰς ψυχὰς περι-
 ἄγει τὴν φαντασίαν εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων, ἅτινα θεᾶται μετὰ πνεύματος ἀνεξαρτήτου καὶ ἐλευθέρου². Ἀρίστη μορφή τῆς αἰσθητικῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ εὐτραπελία (Humor) διακρινομένη εἰς ὑποκειμενικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν³. Κατ' ἐκείνην μὲν ὁ καλλιτέχνης παίζων μετὰ τῶν ἀντικειμένων ἀπεικονίζει αὐτὰ κατὰ τὰ ὑποκειμενικὰ αὐτοῦ συναισθήματα καὶ χρησιμοποιεῖ πᾶν περιεχόμενον πρὸς ἐπίδειξιν τῆς ἰδίας ἀστειότητος⁴: κατὰ ταύτην δὲ ἀφοσιοῦται μετ' ἀγάπης εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ δὲν δεσμεύεται ἀλλ' αἰωρεῖται ὑπὲρ αὐτὰ ὡς μοῖρα ὑπὲρ τοὺς θεοὺς⁵.

36. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

1. Τὸ ἰδεῶδες δὲν εἶναι ἀπλῆ ἰδέα ἀλλ' ἐνέργεια μέλλουσα νὰ πραγματωθῆ καὶ ἀναπτυχθῆ εἰς κόσμον ὠραιότητος, ὅστις εἶναι τὸ κράτος τῶν ἐπὶ μέρος τεχνῶν, τῶν λεγομένων καλῶν τεχνῶν. Ἡ δὲ πραγμάτωσις τοῦ ἰδεώδους τελεῖται διὰ τριῶν εἰδῶν τέχνης, ὧν τὸ μὲν πρῶτον δημιουργεῖ τὸν ναὸν πρὸς κατοικίαν τοῦ θεοῦ καὶ συγκέν-

¹ Ἡ τέχνη ἤδη ἀφορᾷ εἰς τὰ βάθη καὶ τὰ ὕψη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, εἰς τὴν καθόλου ἀνθρωπίνην φύσιν εὐρισκομένην ἐν χαραῖς καὶ λύπαις, ἐνεργείαις καὶ περιπετείαις. (Αὐτ. 235).

² Ὡς πρότυπα εὐφροῦς ἐλευθερίας καὶ ἰσχυρᾶς φαντασίας δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ἐκ τῶν νεωτέρων ποιητῶν ἰδίᾳ ὁ Göthe καὶ ὁ Rückert. (Αὐτ. 239).

³ Αὐτ. 226 ἐξ. 237 ἐξ.

⁴ Πρότυπον ὑποκειμενικῆς εὐτραπελίας λέγει ὁ Ἔγγελος τὸν Sterne καὶ μάλιστα τὸν Hippel.

⁵ Ποιητὴς τοιαύτης εὐτραπελίας εἶναι ὁ Göthe. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος μορφή τῆς τέχνης εἶναι λίαν ἀρεστὴ εἰς τὸν Ἔγγelon, καθὰ σύμφωνος τῷ φιλοσοφήματι αὐτοῦ, διότι ἐπιτρέπει συγκεκριμένην ἀντίληψιν τοῦ κόσμου καὶ σύνθεσιν τῶν ἀντιθέτων.

τρωσιν τῆς εὐλαβοῦς κοινότητος, τὸ δὲ δεύτερον ἀπεικονίζει τὸν θεὸν παρόντα ἐν αἰσθητῇ μορφῇ, τὸ δὲ τρίτον ἐκδηλοῖ διὰ προσφύρων μέσων (χρωμάτων, ἤχων, λέξεων) τὴν ἐνδόμυχον διάθεσιν καὶ τὰ παντοῖα συναισθήματα τῶν πιστῶν. Τὰ εἶδη ἄρα τῆς τέχνης εἶναι· α) ἡ ἀρχιτεκτονική, β) ἡ γλυπτική, γ) ἡ ζωγραφική, ἡ μουσική καὶ ἡ ποίησις¹. Ἐκ τούτων ἡ μὲν ἀρχιτεκτονική ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν συμβολικὸν τύπον τῆς τέχνης, ἡ δὲ γλυπτική πρὸς τὸν κλασσικόν, τέλος δὲ ἡ ζωγραφική καὶ ἡ μουσική καὶ ἡ ποίησις πρὸς τὸν ῥωμαντικόν².

α) Ἡ ἀρχιτεκτονική

1. Τὰ πρῶτα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔργα, καλύβαι καὶ ναοί, χρησιμεύουσιν εἰς ὠρισμένον σκοπὸν, εἰς οἴκησιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν ἐν τοῖς ἔργοις τούτοις διακρίνεται τὸ μέσον καὶ ὁ σκοπός³. Ἀλλὰ τῆς τοιαύτης βαθμίδος τῆς τέχνης προηγεῖται ἄλλη ἀτελεστέρα, καθ' ἣν ἡ εἰρημένη διάκρισις λείπει καὶ τὰ ἔργα εἶναι αὐτὰ καὶ σκοπός. Ἡ ἀρχιτεκτονική προσπίπτει νῦν ὡς αὐτόνομος καὶ αὐτοτελής, οὐχὶ ὑπηρετική. Τὰ δημιουργήματα δηλαδή αὐτῆς δὲν ἔχουσι σκοπὸν τὴν οἴκησιν ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς παράστασις καὶ σύμβολον, εἶναι ἔργα συμβολικά. Τελειότερα δ' εἶναι ἡ ἀμφοτέρα τὰ εἶδη συνάπτουσα ἀρχιτεκτονική. Τούτων οὕτως ἐχόντων διακρίνονται ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος τέχνης τρεῖς βαθμίδες· α) ἡ αὐτόνομος καὶ συμβολική, β) ἡ σκόπιμος καὶ ὑπηρετική, καθ' ἣν τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὸ ἐσωτερικὸν (τὸ μέσον καὶ ὁ σκοπός) ἔχουσι πρὸς ἀλληλα τελείαν συμφωνίαν, καὶ γ) ἡ περιεκτικὴ τῶν προηγουμένων βαθμίδων ἀρχιτεκτονική, ἣτις εἶναι συμβολικὴ ἅμα καὶ ὑπηρετική. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μὲν δευτέρα βαθμὶς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ κλασσικὸν ἰδεῶδες ἡ δὲ τρίτη πρὸς τὸ ῥωμαν-

¹ Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὰ ἔργα τῆς τέχνης παρίστανται, (διὰ τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς φαντασίας), γίνεται καὶ ἄλλη διάκρισις τῶν τεχνῶν, ἥτοι διαίρεσις αὐτῶν εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας (ἀρχιτεκτονικήν, γλυπτικήν, ζωγραφικήν), εἰς τὴν κατ' ἤχον τέχνην (μουσικήν) καὶ τὴν κατὰ λόγον τέχνην (ποίησην), ἧς εἶδη εἶναι ἡ ἐπική καὶ ἡ λυρική καὶ ἡ δραματικὴ ποίησις. Ὁ δὲ ἀντικειμενικὸς τρόπος τῆς παραστάσεως ὁ διέπων τὴν τέχνην ἀποτελεῖ τὸ ὕφους (Stil) αὐτῆς, ὅπερ εἶναι κατ' ἀρχὰς μὲν αὐστηρὸν καὶ δομικὸν εἶτα δὲ ἰδεῶδες καὶ ὡραῖον, τέλος δὲ τερπνὸν καὶ θελκτικόν. (Αὐτ. 253 ἔξ. 248 ἔξ.).

² Αὐτ. 253 ἔξ.

³ Ὁ πρῶτος καὶ κυριώτατος σκοπὸς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι ἡ πλήρωσις ὠρισμένης ἀνάγκης ἀφορώσης εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν καὶ τὴν θεοσκευτικὴν λατρείαν. Ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ σκοποῦ τούτου γεννᾶται ἡ ἔφεσις τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς καὶ ὡραιότητος. (Αὐτ. 268).